

MİLLETLERARASI TAŞIYICI ANNELİĞE İLİŞKİN KARARLARIN TANINMASI VE TENFİZİ^(*)

Doç. Dr. İlyas GÖLCÜKLÜ^(**)

Öz: Taşıyıcı annelik, milletlerarası aile hukukunda dikkat çeken gerek ahlaki gerek hukuki açıdan tartışılmalı ve güncelliğini hala korumakta olan önemli bir meseledir. Karşılaştırmalı hukukta taşıyıcı annelik konusunda farklı yaklaşımlar olması, milletlerarası özel hukukta bu yöntemden kaynaklanan sorunların çözümünü önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Bu yeknesaklık eksikliği, izin verilen ülkelere gidilip orada taşıyıcı annelik yönteminden yararlanılmasının yolunu açarken, aynı zamanda bu ülkelerde elde edilen kararların taşıyıcı anneliğin yasak olduğu başka ülkelerde tanınması ile tenfizini güçleştirmektedir. Bu çalışmada taşıyıcı anneliğe izin veren ülkeler ile taşıyıcı anneliği yasaklayan ve hatta cezalandıran hukuk sistemleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, güncel kararlar ışığında çocukların üstün yararları da dikkate alınarak meseleler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milletlerarası Taşıyıcı Annelik, Tanıma, Tenfiz, Soybağı, Taşıyıcı Annelik Sözleşmesi.

RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF INTERNATIONAL SURROGACY DECISIONS

Abstract: Surrogate motherhood or surrogacy is a contemporary issue that have been discussed in private international law in terms of morality and law. The fact that there are different approaches in jurisdictions towards validity and legality of surrogacy makes it extremely difficult to solve issues arising from this method in private

^(*) Makale Gönderim Tarihi: 12.03.2020. Makale Kabul Tarihi: 02.04.2021.

^(**) Altınbaş Üniversitesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi
(ORCID no: 0000-0002-4704-3513; ilyas.golcuklu@altinbas.edu.tr).

international law. Such lack of such uniformity has caused increase in commercial surrogacy tourism by pushing people to seek solutions in more permissive countries. Yet, this attempt creates complex issues regarding recognition and enforcement of related decisions in other forbidding countries. This study examines surrogacy thoroughly by focusing on banning and permitting jurisdiction from a comparative perspective but also focuses on the benefits of children in light of recent cases and international agreements.

Keywords: International Surrogacy, Recognition, Enforcement, Custody, Surrogacy Agreement.

GİRİŞ

Milletlerarası aile hukuku alanında birçok güncel gelişme yaşanmaktadır: Eşcinsel evlilikler, ölüm sonrası evlilikler, evlilik dışı velayet, müşterek velayet gibi birçok mesele “geleneksel aile hukukunu” büyük ölçüde değiştirmekte ve “yeni tip aileler” yaratmaktadır¹. Taşıyıcı annelik de bu önemli gelişmelerden biri olarak, karşılaştırmalı hukukta ve milletlerarası aile hukukunda dikkat çekmektedir.

Taşıyıcı annelik yönteminin “ticari bir piyasa” oluşturduğu ve bu endüstrinin 2012 yılında 6 milyar dolara ulaştığı ve örneğin İngiltere’de, 2018 yılı itibarıyla taşıyıcı anneliğe başvuruların sayısının 3 katına çıktığı belirtilmiştir². Günümüzde taşıyıcı anneliğin “küresel bir ticari iş” olduğunun da artık bilinen bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır³. 2020 yılında yapılan güncel araştırmalar, “taşıyıcı annelik piyasasının” beş yıl içerisinde 27,5 milyar dolara çıkacağını göstermektedir⁴. Ünlüler arasında da taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olanlar mevcuttur ve bu da taşıyıcı anneliğin yaygınlaşmasında rol oynamaktadır⁵. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak çeşitlenen taşıyıcı an-

¹ DETHLOFF Nina, “Changing Family Forms: Challenges for German Law”, 46 **Victoria University of Wellington Law Review** 671, 2015, s. 671-672.; ‘*mater semper certa est*’ (anne her zaman bellidir) prensibinin “kesinliğinin modern üreme tekniklerinin ilerlemesiyle birlikte sarsılmaya başladığı” hakkında bkz. PARLAK BÖRÜ Şafak, “Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 39(1): 63-110, s. 66.

² <https://www.bbc.com/news/health-47826356> (Erişim, 10.04.2021).

³ <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy> (Erişim, 10.04.2021).

⁴ <https://www.marketwatch.com/press-release/surrogacy-market-size-2019-growth-research-and-development-by-2025-2020-01-16> (Erişim, 10.04.2021).

⁵ <https://www.bbc.com/news/newsbeat-46874577> (Erişim, 10.03.2020). Hindistan’ın ünlü aktörlerinden Shah Rukh Khan, ve Aamir Khan’ın da taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi oldukları bilinmektedir, <https://www.freepressjournal.in/entertainment/srk-to-tusshar-6-bollywood-stars-who-became-parents-through-surrogacy> (Erişim, 10.04.2021).

nelik yöntemleri, annenin çocuğu doğuran kadın olması⁶ ile babanın anneye evlilik dolayısıyla çocuğun yasal babası olması şeklindeki geleneksel kuralları işlevsiz kılmaktadır⁷. Bu nedenle taşıyıcı annelikten doğan çocuğun, yasal olarak anne ve babasının kimler olacağı meselesi ile buna dönük yabancı kararın başka ülkede kabul edilebilirliği büyük önemi haizdir.

Bazı ülkelerde taşıyıcı anneliğe izin verilmişken çoğu ülkede taşıyıcı anneliğin yasaklanmış olması, milletlerarası aile hukukunda konuya dair yeknesaklığı engellerken aynı zamanda milletlerarası taşıyıcı anneliğe ilişkin kararların tanınması ile tenfizine ilişkin farklı problemler yaratmaktadır. Aşağıda öncelikle taşıyıcı anneliğe ilişkin genel bilgiler verildikten sonra, karşılaştırmalı hukuk ve Türk hukukunda mahkeme kararları ışığında taşıyıcı annelikten kaynaklı meseleler incelenecektir. Taşıyıcı annelikten doğan tanıma-tenfiz problemleri incelenirken, uluslararası sözleşmelerde yer bulan çocuk hakları da dikkate alınacaktır. Son bölümde ise taşıyıcı annelik konusundaki gelişmelerin Türk hukuku üzerindeki etkileri incelenecek ve hukukumuzda düzenleme ihtiyacı üzerinde durulacaktır.

I. TAŞIYICI ANNELİK KAVRAMI VE TÜRLERİ

Taşıyıcı annelik imkanı hem etik hem hukuki bakımdan tartışılmakta olan güncel bir meseledir⁸. Taşıyıcı anneliği, türüne göre çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Taşıyıcı annelik yöntemini, ivazlı ya da ivazsız olmasına göre ticari taşıyıcı annelik (*commercial surrogacy*) ve diğerkâm-özgecil taşıyıcı annelik (*altruistic surrogacy*) olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Genel olarak her iki yöntemde de taşıyıcı anne (*surrogate mother*) ve çocuk doğduktan sonra bu çocuğu velayetine almayı planlayan müstakbel ebeveyn (*intended parents*) taraflar olarak yer almaktadır. Hatta müstakbel ebeveynlerin, çocukla genetik bağ taşıması da şart olmadığından dolayı üçüncü kişi olan bağışçı (*donor*) da bu süreçte yer alabilmektedir.

⁶ GÖSSL Susanne Lilian, “The Recognition of a “Judgment of Paternity” in a Case of Cross-Border Surrogacy Under German Law. Commentary to BGH, 10 December 2014, AZ. XII ZB 463/13, *Cuadernos de Derecho Transnacional* (Octubre 2015), Vol. 7, N° 2, pp. 448-465, s. 451.

⁷ MADDEN Deirdre, “The quest for legal parenthood in assisted human reproduction”, *Dublin University Law Journal*, V.21, 1999, 1-39, s. 1-2; UNGAN ÇALIŞKAN Hazal, “Bırakınız Taşınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.1, 489-509, s. 490.

⁸ VAN WICHELEN Sonja, “Changing Rights to Family Life: Biolegalities in the Globalization of Reproduction”, *Socio-Legal Rev* 12, 2016, 26-50, s. 26-27.

Öğretide taşıyıcı annelik çeşitleri, “geleneksel taşıyıcı annelik” ve “gestasyonel taşıyıcı annelik” olarak da sıralanmaktadır. Buna göre geleneksel taşıyıcı annelikte, taşıyıcı anne ile babanın üreme hücreleri döllendirilirken; gestasyonel yöntemde, çocuk sahibi olmak isteyen kadının yumurtaları sağlıklıdır ancak çocuğa hamile kalamayan kadının yumurtasının döllendirilerek bir taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi söz konusu olmaktadır⁹. Geleneksel taşıyıcı annelik, “yedek annelik” olarak; gestasyonel taşıyıcı annelik ise ivazlı olup olmamasına göre “kiralık” ya da “ödünç annelik” olarak da ifade edilmektedir¹⁰. Gestasyonel taşıyıcı annelik, aynı zamanda “tam taşıyıcı annelik” olarak da adlandırılmaktadır ve bu yöntemde taşıyıcı anne ile çocuk arasında genetik bağ yoktur¹¹.

Taşıyıcı anne, “müstakbel ebeveyn için çocuğu karnında taşımayı ve gebelik süreci ile doğumu üstlenen, doğum sonrasında ise haklarından feragat edip çocuğu süreci başlatan anne-babaya devretmeyi kabul etmiş” kişiyi ifade eder¹². Taşıyıcı anneliği; “aynı ülkede gerçekleşen taşıyıcı annelik-sınır aşan taşıyıcı annelik ya da ticari olmayan taşıyıcı annelik-ticari nitelikli taşıyıcı annelik” gibi çeşitli şekillerde gruplandırmak mümkündür¹³. Bu sınıflandırma da haliyle taşıyıcı anneliğin tanımını genişletebilmektedir. Örneğin ticari nitelikteki taşıyıcı annelik sözleşmelerinde, ücret karşılığında gebelik hizmetinin verildiği ve karşılığında çocuğun teslim edilerek haklardan feragat edildiğini söylemek mümkündür. Aşağıda inceleneceği üzere, ülkelerin büyük çoğunluğu, özellikle ticari nitelikteki taşıyıcı anneliği yasaklamakta-

⁹ TURGUT Cemile, **Yapay Döllenme Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar**, On İki Levha, İstanbul, 2016, s. 108-109.

¹⁰ EROL Yasemin, **Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 65-66.

¹¹ AĞAOĞLU Cahit, “Karşılaştırmalı Hukukta Sınır Aşan Taşıyıcı Annelik ile Taşıyıcı Anneden Doğan Çocukların Yasal Anne-Babalığının Kazanılma Sorunu”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 40 / 1 (Haziran 2020): 437-480, s. 441 - 442.

¹² GÖSSL, s. 449.

¹³ EKŞİ Nuray, “Mahkeme Kararlarında Sınır Aşan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Volume: 36, Issue: 2, 1-51, s. 6-8; esas olarak, iki tip taşıyıcı anneliğin mevcut olduğu ve bunların ilkinin “taşıyıcı annenin aynı zamanda yumurta donörü de olduğu, spermin ise baba veya üçüncü bir erkek tarafından sağlandığı geleneksel taşıyıcı annelik, ikincisinin ise taşıyıcı annenin genetik yapısı tamamıyla başkasına ait bir bebeği dünyaya getirmesi halinde söz konusu olan genetik olmayan, gestasyonel taşıyıcı annelik” olduğu konusunda bkz. PARLAK BÖRÜ, s. 68; aynı yönde bkz. RUTUJA Pol, “Proposing an International Instrument to Address Issues Arising out of International Surrogacy Arrangements”, **Georgetown Journal of International Law**, Vol. 48, 2017, 1309-1335, s. 1311.

dır. Bu çalışmanın ana konusunu ise sınır aşan ya da tercih ettiğimiz ifadeyle milletlerarası taşıyıcı annelik oluşturacaktır. Fakat ilgili olduğu ölçüde diğer taşıyıcı annelik türlerine de değinilecektir.

II. KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA TAŞIYICI ANNELİK

ABD, Hindistan, Ukrayna, İsrail ve İngiltere başta olmak üzere, taşıyıcı annelikte belirli kurallar öngörerek bu kurumu yasal düzenlemeye kavuşturmuş hukuk sistemleri mevcuttur¹⁴. Diğer yandan İsviçre ve Alman hukukunda olduğu gibi gerek insanlık onurunu ihlal ettikleri gerekçesiyle gerek taşıyıcı anne ile çocuğu “sözleşmenin konusu” yapmaları nedeniyle taşıyıcı annelik sözleşmeleri geçersiz kabul edilmektedir¹⁵. Karşılaştırmalı hukuktaki bu farklılıklar, katı ve yasaklayıcı tutum sergileyen ülkelerdeki kişilerin, ticari taşıyıcı anneliğe izin veren ülkelere gitmesine sebebiyet vermektedir. Bu sağlık ve gebelik turizmi, taşıyıcı anneliği küresel bir hukuki işlem haline getirmektedir. Taşıyıcı anneliğe izin veren ülkeler, doktrinde “ithalat ülkeleri” olarak da adlandırılmaktadırlar¹⁶. Konuya ilişkin tüm ülke düzenlemelerini burada ele almak, çalışmamızın amaç ve kapsamını aşacaktır. Aşağıda birçok ülkenin yaklaşımı, mahkeme kararları tartışılırken yeri geldikçe değerlendirilecektir¹⁷. Ancak burada örnek olarak, Avustralyalı çiftler arasında yaygın olan taşıyıcı anneliğe ilişkin Avustralya hukukunun yaklaşımına değinmemiz, meseleyi daha anlaşılır kılacaktır.

Avustralya Kuzey Bölgesi hariç, diğer bölgelerde ticari taşıyıcı annelik (*commercial surrogacy*) yasaktır. Ancak Avustralya’da diğerkâm-özgecil taşıyıcı anneliğe (*altruistic surrogacy*) büyük ölçüde izin verilmektedir¹⁸. Ancak bu izin, taşıyıcı anneliğin detaylıca düzenlenmesi gerekliliğini ortadan kaldırmamıştır. Örneğin Batı Avustralya’da özgecil taşıyıcı annelik halinde bile, Batı Avustralya Üreme Teknolojileri Konseyi’nin (*Western Australian Reproductive Technology Council*) taşıyıcı annelik sözleşmesini

¹⁴ DETHLOFF, s. 680; EROL, s. 85 vd.; TURGUT, s. 115 vd.; AĞAOĞLU, s. 443 vd.

¹⁵ DETHLOFF, s. 680-681; Türk hukukunda taşıyıcı annelik sözleşmelerinin ahlaka aykırılık nedeniyle geçersiz kabul edildiği konusunda bkz. TURGUT, s. 110-111.

¹⁶ PARLAK BÖRÜ, s.73.

¹⁷ Ülke bazlı detaylı bir inceleme için bkz. PARLAK BÖRÜ, s. 73-96. Yazar, taşıyıcı anneliğe yönelik yaklaşımları “izin veren ülkeler, gri alandaki ülkeler ve yasal bulan ülkeler” olmak üzere 3 ana grupta incelemektedir.

¹⁸ KEYES Mary, “Cross-border surrogacy agreements”, (2012) 26 *Australian Journal of Family Law*, 28-50, s. 28.

onaylaması şarttır¹⁹. Ticari nitelikteki sınır ötesi taşıyıcı annelik sözleşmelerinde; müstakbel ebeveyn, taşıyıcı anneye hamilelik, doğum, doğum sonrası süreç vb. sebepler nedeniyle belirli bir miktar para ödemeyi kabul ve taahhüt etmektedir²⁰. Ancak Avustralya vatandaşlarının başka bir ülkede taşıyıcı annelik sözleşmesini yapmaları halinde, bu işlemin Avustralya’da cezai sorumluluğa doğrudan sebebiyet vermeyeceği kabul edilmektedir²¹. Aşağıda inceleneceği üzere Almanya, Türkiye ve Fransa gibi Kıta Avrupası ülkelerinde taşıyıcı anneliğe yönelik daha katı bir tutumun olduğu söylenebilir. Yine de izin veren *Common Law* sistemini benimsemiş devletlerde özellikle ticari nitelikteki taşıyıcı anneliğin sıkı denetime tabi tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Milletlerarası taşıyıcı annelik sözleşmeleri, taşıyıcı anneliğe izin verilen ülkelerde yapılmakta ve vatandaşlık ülkesine çocukla dönülmektedir. Bu da haliyle kamu düzeni gerekçesiyle “ticari taşıyıcı anneliğin yasak olması” ilkesi ile “çocuğun üstün yararlarının korunması” ilkesi arasında çatışmaya yol açmaktadır²². Özgecil taşıyıcı anneliğin aksine, ticari nitelikteki taşıyıcı annelik genellikle yasak ve cezai yaptırımlara tabidir. Yine de taraflar, gizlice akdettikleri bu sözleşmeyi usulünce yerine getirmek suretiyle bu yaptırımlara pekala takılmayabilirler²³.

III. TAŞIYICI ANNELİK TURİZMİNİN OLUMSUZ SONUÇLARI

Yukarıda belirtildiği üzere katı ve yasaklayıcı tutum sergileyen ülkelerdeki kişilerin, ticari taşıyıcı anneliğe izin veren ülkelere gitmesi bilinen bir olgudur. Bu ülkelerde taşıyıcı anneliğe izin verildiğinden dolayı müstakbel anne-baba, çocuk sahibi olabilmekte ve taşıyıcı anne bu hizmete mukabil ücrete dahi hak kazanabilmektedir. Ancak aşağıda inceleneceği üzere bu durum, vatansızlık da dahil olmak üzere pek çok milletlerarası özel hukuk problemine de sebebiyet vermektedir²⁴. Bu ihlaller, karşılaştırmalı hukukta hem siyaset hem hukuk camiası hem de medyanın ilgisini çekmiştir.

¹⁹ KEYES, s. 34-35.

²⁰ HCCH Preliminary Document No. 10 (March 2012).

²¹ *Hubert & Juntasa [2011] FamCA 504 at [13]* (KEYES, s. 42).

²² KEYES, s. 42 (‘den naklen’).

²³ KEYES, s. 46-47.

²⁴ RUTUJA, s. 1312-1313.

2012 yılında halihazırda biyolojik erkek çocuk sahibi Avustralyalı bir çift, Hindistan’da taşıyıcı anneliğe başvurmuş ve ikinci çocuğuna bu yolla kavuşmayı ümit etmişlerdir. Ancak taşıyıcı anne, bir kız bir erkek olmak üzere ikiz çocuk dünyaya getirmiştir. “Zaten bir çocukları olduğu ve de üçüncü çocuğa bakamayacaklarını” ileri süren aile, sadece kız çocuğunu almış ve *Dev* adındaki erkek çocuğu Hindistan’da bırakmıştır. Bu olay hem Avustralya hem de diğer ülkelerde geniş yankı bulmuş ve taşıyıcı anneliği daha tartışılmalı hale getirmiştir²⁵.

Medyaya yansıyan bir diğer önemli hadise ise *Gammy* adlı bir bebeğin hikayesidir. Bu olayda Avustralyalı bir başka çift, Taylandlı bir kadınla taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmıştır. Doğan ikiz çocuklardan biri down sendromlu olduğundan çift, sadece sağlıklı kız çocuğunu yanına almış ancak erkek kardeşini Tayland’da bırakmıştır. Tüm bu hadiselerin, biyoteknolojiye bağlı olarak “çocukların terki, cinsiyete bağlı tercih, kadının vücudunun istismarı, çocukların ticarileştirilmesi” gibi birçok probleme yol açtığı da haklı şekilde vurgulanmıştır²⁶.

Taşıyıcı annelik turizminin bir diğer olumsuz sonucu ise çocuğun vatan-sız kalması durumudur. 2008 yılında Japon bir babanın genetiğine sahip çocuk Hindistan’da taşıyıcı anneden dünyaya gelmiş ancak bu çocuk, özellikle Japon mevzuatındaki düzenleme eksikliğinden dolayı 2 yıl Hindistan’da mahsur kalmış ve “vatansız” çocuk Japonya’ya götürülememiştir²⁷. 2009 yılındaki bir diğer benzer olayda ise bu kez Alman çift, taşıyıcı annelik yöntemiyle Hindistan’da ikiz çocuk sahibi olmuş ancak bu çocukların Alman vatandaşlığını kazanmaları talebi, bu yöntemin Almanya’da cezai yaptırıma tabi olması nedeniyle reddedilmiştir²⁸. Diğer yandan doğan çocuklar, Hindistan vatandaşlığını da alamamaktadırlar zira taşıyıcı Hintli anne ile çocuklar arasında genetik bir bağ bulunmamaktadır. Milletlerarası sözleşmelerde vurgulanan çocuk hakları kapsamında her iki ülkenin makamları dev-

²⁵ VAN WICHELEN, p. 26-28.

²⁶ *Ibid*, s. 28.

²⁷ *Ibid*, s. 32.

²⁸ *Ibid*, s. 32.

reye girmiş ve Hindistan Yüksek Mahkemesi'nin de istisnai kararıyla²⁹ ikizler, Almanya'ya gidiş için gerekli belge ve izinleri almışlardır³⁰.

AB hukukunda taşıyıcı annelik uyumsuzluklarında elde edilen yabancı kararların, tanınması ve tenfizi meselesi tartışılmalı bir konu olmuştur. Fransız mahkemelerine intikal etmiş bazı davalarda, bu hususların detaylı tartışması yapılmıştır. *Mennesson vs France* davası³¹ ile *Labassee vs France* davasında³², Fransız evli çiftlerden kadın eşlerde gebe kalamama durumu olduğundan dolayı her iki çift de taşıyıcı anneliğe izin veren ABD'de bu yöntemle çocuk sahibi olmuş ve Amerikan mahkemelerince Fransız ebeveynlerin yasal velayetine de karar verilmiştir. Ancak Fransız yetkili makamlar, ABD'de alınan doğum sertifikası bilgilerinin nüfus kayıtlarına işlemeyi reddetmiştir. Fransız Temyiz Mahkemesi ise bu tür bir kaydın, Fransız hukukunda geçersiz olan taşıyıcı annelik sözleşmelerine etki tanıyacağı gerekçesiyle davacıların kayıt talebini yerinde görmemiştir. Davacılar bu durumda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne çocukların velayet hakkı ve bu hakka bağlı diğer yararların ihlal edildiği gerekçesiyle başvuruda bulunmuştur. AİHM yaptığı değerlendirmede, AB bünyesinde taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçerliliği konusunda henüz bir uzlaşma olmadığını vurgulamıştır. Mahkeme, Fransa'nın davacı şahıslar ile devlet menfaatleri arasında dengeli davrandığını kabul etmiş ancak çocuğun haklarının uygulama nedeniyle ihlal edildiğini de karara bağlamıştır. Çocuğun yararını müstakil olarak gözetken bu olumlu yaklaşım kanaatimizce de yerindedir zira taşıyıcı annelik yoluyla olsa dahi, doğmuş bir çocuk vardır ve bu çocuğun velayeti ile vatandaşlığı sorunlarının taşıyıcı anneliğin yasak olduğundan bahisle cevapsız bırakılması doğru olmayacaktır.

²⁹ *Jan Balaz vs. Anand Municipality and 6 ors.* (Nov-11-2009, reported in AIR2010Guj21). Karar için bkz. <https://www.legitquest.com/case/jan-balaz-v-anand-municipality-and-6-ors/15D7E9> (Erişim, 10.04.2021).

³⁰ <https://timesofindia.indiatimes.com/india/German-surrogate-twins-to-go-home/articleshow/5978925.cms> (Erişim, 10.04.2021).

³¹ *Mennesson v. France* (No. 65192/11). Kararın metni için bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-145389%22%7D> (Erişim, 10.04.2021).

³² *Labassee v. France* (No. 65941/11). Kararın metni için bkz. https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-145180*%22%7D (Erişim, 10.04.2021).

IV. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMELERİNE GENEL BAKIŞ

Taşıyıcı annelik sözleşmesi, tam iki tarafa borç yükleyen *sui generis* bir sözleşme olarak kabul edilebilir³³ zira ücretin ödenmesi ile doğuran kadının çocuk üzerindeki haklarından feragat etmesi edimleri arasında tam mütekabiliyet bulunmaktadır. Bu bakımdan taşıyıcı annenin makul harcamalar için ücrete hak kazanması, bebeğin müstakbel ebeveyne teslimi ve diğer haklardan feragatine bağlıdır. Taşıyıcı annenin yapay döllemeye izin vermesi, dölleme sonrası ve hatta doğum sonrası dahil sağlığına dikkat etmesi ile çocuk isteyen aileye çocuğu teslim etmesi borcu doğarken; çocuk sahibi olmak isteyen anne ile babanın, masrafların ödenmesi, çocuğun teslim alınması ile ivazlı sözleşmelerde kararlaştırılan ödemeyi yapması yükümlülüğü doğacaktır³⁴.

Tanımı gereği yabancılık unsuru içeren *milletlerarası* taşıyıcı annelikten doğan ücret alacağı ile diğer edimlerin ifası, sözleşmeye uygulanacak hukuku tayin eden kanunlar ihtilaf kuralına göre belirlenecektir³⁵. Bu tür bir ücreti kabul eden hukuk sisteminin, örneğin Avustralya hukukunun, taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacak hukuk olduğu hallerde de bu ücretin talep edilebileceği ileri sürülebilir³⁶. Taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacak hukuk meselesi, esasında yabancı taşıyıcı annelik kararlarının tanınmasında doğrudan önem arz etmemektedir. Zira tanıma aşamasında, uyuşmazlıkların esastan incelenmesi *revizyon* yasağını (*Révision au Fond*) ihlal anlamına gelecektir. Ancak taşıyıcı annelik sözleşmesinin kendisinden kaynaklı bir uyuşmazlık, örneğin taşıyıcı annelik sözleşmesi alacağı ya da sözleşmenin geçersizliği gibi, ortaya çıkabilir. Böylece yabancı hukukta kesin karara bağlanan taşıyıcılık annelik sözleşmesi alacağının Türkiye’de tenfizi gündeme gelebilir. Bu yüzden farklı hukuk sistemlerinin ve Türk hukukunun konuya yaklaşımı, tenfiz engeli olan kamu düzeni kuralının tanıma aşamasındaki yorumunda yol gösterici olacaktır. Diğer yandan milletlerarası ticari taşıyıcı annelik sözleşmeleri, mutad mesken ülkesindeki mahkeme yargılamaları üzerinde “kaçınılmaz şekilde ve önemli ölçüde dolaylı etkiler” bırakmaktadır³⁷. Bu nedenle taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacak hukukun nasıl belirleneceği ile taraflarca hukuk seçiminin mümkün olup olmayacağı meseleleri önem arz etmektedir.

³³ Farklı görüşler hakkında bkz. ŞENSÖZ MALKOÇ Ebru, “Uluslararası Taşıyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğan İhtilaflarda Uygulanacak Hukuk”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Yıl 35, Sayı 2, 2015, 13- 49, s. 24-26.

³⁴ EROL, s. 123 - 127.

³⁵ VAN WICHELEN, s. 39.

³⁶ KEYES, s. 38.

³⁷ *Ibid*, s. 47.

Hukuk seçiminin mümkün olduğu ancak taşıyıcı annenin, müstakbel ebeveyn karşısında zayıf konumda olduğundan, tüketici ve iş sözleşmelerinde olduğu gibi “asgari korumaların” belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır³⁸. Burada taşıyıcı annenin mutat mesken hukuku önerilmektedir zira taşıyıcı annelik sözleşmesi, ticari sözleşmelerden farklı dinamikleri haizdir³⁹. Buradaki mutat mesken esasında müstakbel ebeveyn için de kabul edilebilir bir seçimdir zira taşıyıcı anneliğe izin verilen mutat mesken hukukunun tüm taraflar için daha öngörülebilir ve hakkaniyetli düzenlemeler getireceği kanaatimizce varsayılabilir.

BGH, 20 Mart 2019 tarihinde verdiği kararda⁴⁰ Ukrayna’da yapılan taşıyıcı annelik sözleşmesi kapsamında doğan çocuğun soybağına uygulanacak hukuku ele almıştır. Alman baba ile annenin üreme hücrelerinin, Ukrayna’da taşıyıcı anneye nakli sonucunda doğan çocuğun annesinin kim olacağı meselesi Almanya’da tartışma konusu olmuştur. Mahkeme, Alman kanunlar ihtilafı kurallarını dikkate alarak uygulanacak hukuku tespit etmiştir. Kanunlar ihtilafı kuralına göre çocuğun soybağı, çocuğun mutat mesken hukukuna, ebeveynin milli hukukuna ve anne evliyse evliliğin genel hükümlerine uygulanan hukuka tabi olacaktır⁴¹. Mahkeme, çocuğun yaşam merkezinin onun mutat meskeni olacağını ve özel durumlar haricinde, ebeveynle çocuğun mutat meskeninin farklı olmayacağını vurgulamıştır. Böylece çocuğun mutat meskeninin Almanya olduğunu kabul eden mahkeme, genetik babanın velayetinin her iki ülkede de kabul edildiğini kabul etmiştir. Ancak somut uyuşmazlıkta Alman hukuku uygulandığından, EGBGB) madde 19/f.1 uyarınca çocuğu doğuran taşıyıcı annenin anne olarak kaydına ve gönüllü annenin ise evlat edinme yoluyla çocukla soybağı kurabileceğine karar vermiştir⁴².

³⁸ *Ibid*, s. 48.

³⁹ STRUYCKEN Antoon (Teun) V. M., “Surrogacy, a New Way to Become a Mother? A New Private International Law Issue” in K Boele-Woelki, T Einhorn, D Girsberger and S Symeonides (Eds), **Convergence and Divergence in Private International Law** - Liber Amoricum Kurt Siehr, Schulthess/Eleven International Publishing, Zurich/The Hague, 2010, s. 368; KEYES, s. 48-49.

⁴⁰ BGH, Mar. 20, 2019, XII ZB 530/17. Karar metni için bkz. <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2019-3&Seite=3&nr=94770&pos=116&anz=264> (Erişim, 10.04.2021).

⁴¹ Madde 19/f.1 için bkz. http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.pdf (Erişim, 10.03.2020).

⁴² Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (EGBGB) madde 19/f.1 ve kararın detayları için bkz. <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&az=XII%20ZB%20530/17&nr=94770> (Erişim, 10.04.2021).

Taşıyıcı annelik sözleşmesinin, *sui generis* bir borçlar hukuku sözleşmesi olarak vasıflandırılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu vasıf, özellikle de taşıyıcı annelik sözleşmesi ivazlı şekilde yapıldığında daha belirgin bir hale gelmektedir. Böylece aile hukuku alanından uzaklaşmakta ve verilen hizmete karşılık ücretin kararlaştırıldığı bir sözleşme tipi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla milletlerarası taşıyıcı annelik sözleşmesinin doğuracağı yükümlülükleri borçlar hukuku kapsamında ele almak gerekirken, bu yöntemle doğan çocuk ile taşıyıcı anne ya da çocuk isteyen anne - baba arasındaki soybağı, miras vb. meseleleri ise aile hukuku, miras hukuku gibi temel alan problemleri olarak vasıflandırmak gerekir.

5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun⁴³ (“MÖHUK”) madde 24, sözleşmelerden doğan borç ilişkilerine uygulanacak hukuku düzenleyen bir kanunlar ihtilafı kuralıdır. Madde 24/f.1, “sözleşmeden doğan borç ilişkilerini tarafların açık olarak seçtikleri hukuka” tâbi kılmıştır ve sözleşme hükümlerinden veya hâlin şartlarından tereddüde yer vermeyecek biçimde anlaşılabilen hukuk seçimini de geçerli” kabul etmiştir. Milletlerarası aile hukukunu ilgilendirmekle birlikte günümüzde karşılaştırmalı hukukta mal rejimi sözleşmeleri, evlilik sözleşmeleri, velayet sözleşmeleri gibi bazı aile hukuku uyuşmazlıklarında hukuk seçimine izin verilmektedir⁴⁴. Dolayısıyla kamu hukukunu doğrudan ilgilendirmeyen ve esasında taşıyıcı anne ile müstakbel anne-baba arasındaki borçlar hukuku edimlerini düzenleyen taşıyıcı annelik sözleşmesinde de madde 24/f.1 gereği hukuk seçimi kanaatimizce mümkün olmalıdır. Seçilen hukukun sözleşmeyi kamu düzenine aykırılık ya da başka gerekçeyle geçersiz kılması veya seçilen hukukun MÖHUK madde 5 gereği Türk kamu düzenine açıkça aykırılık nedeniyle uygulanmaması ise ayrıca değerlendirilecek bir husustur. Bu tür sözleşmelerde de bir akdi borç ilişkisi vardır⁴⁵ ve sözleşmelere uygulanacak hukuk kapsamında uyuşmazlık çözümlenmelidir. Cevaplandırılması gereken bir diğer soru ise şudur: Taraflar, taşıyıcı annelik sözleşmesinde uygulanacak hukuku belirlememişlerse ne olacaktır? Örneğin taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan ve önceden belirlenmiş alacak, hangi hukuka tabi olacaktır?

MÖHUK madde 24/f.4’e göre “tarafların hukuk seçimi yapmamış olmaları hâlinde sözleşmeden doğan ilişkiye, o sözleşmeyle en sıkı ilişkili olan hukuk

⁴³ RG T. 12/12/2007 S. 26728.

⁴⁴ KEYES, s. 48-49.

⁴⁵ ŞENSÖZ MALKOÇ, s. 28.

uygulanır. Bu hukuk, karakteristik edim borçlusunun, sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutata meskeni hukuku” olacaktır. “Ancak hâlin bütün şartlarına göre sözleşmeyle daha sıkı ilişkili bir hukukun bulunması hâlinde sözleşme”, bu yeni hukuka tâbi olacaktır. Ticari ve mesleki faaliyet olmayan taşıyıcı annelikte, gerçek kişiler arasında yapılan taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacak hukukun tespiti için karakteristik edimin tespiti önem kazanmaktadır. Karakteristik edim kavramı öğretide, “sözleşmeyi karakterize eden, akde ağırlığını veren, akde hukuki özelliğini veren ve diğer edime nazaran daha rizikolu konumda bulunan” edim olarak tanımlanmaktadır⁴⁶. Bu tanım dikkate alındığında kanaatimizce milletlerarası taşıyıcı annelik sözleşmelerinde karakteristik edim, taşıyıcı annenin gebelik ve doğum edimleridir zira bunlar, sözleşmeye adını veren ve ilişkiyi karakterize eden edimlerdir. Dolayısıyla karakteristik edim borçlusu olan taşıyıcı annenin sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutata meskeni hukuku, milletlerarası taşıyıcı annelik sözleşmelerinden doğan ihtilaflarda Türk mahkemeleri tarafından dikkate alınacaktır. Bu sonucumuz, karşılaştırmalı hukukta da taşıyıcı annenin mutata mesken hukukunu daha uygun ve öngörülebilir bulan yabancı öğretiyi de uyumludur. Çocuk sahibi olmak isteyen anne-babanın, ivaz karşılığı bu hizmeti almaları durumunda taşıyıcı annenin karakteristik edimi daha baskındır. Yine de her olayın şartlarını ayrı değerlendirmekte yarar olacaktır zira müstakbel ebeveynlerden üreme hücreleri alınması, para verme dışında kalan başkaca edimlerin öngörülmüş olması, karakteristik edim borçlusunun değişmesine sebep verebilecektir. Elbette halin tüm şartlarına bağlı olarak, daha sıkı ilişkili bir hukukun tespiti halinde bu hukuk uygulanacaktır.

Gerek taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan alacak gerek soybağının tesisi bakımından uygulanacak hukuk belirlenirken MÖHUK madde 5 kapsamında Türk mahkemelerince kamu düzeni dikkate alınacaktır. Diğer yandan taşıyıcı anneliğe ilişkin Türk hukukundaki bazı kuralların MÖHUK madde 6 kapsamında doğrudan uygulanan kural olduğu kabul edilirse bu tür bir kural, kanunlar ihtilafı kuralı dikkate alınmaksızın doğrudan uygulama alanı bulacaktır⁴⁷. Ancak esas konumuz yabancı taşıyıcı annelik kararlarının Türkiye’de tanınması olduğundan, çalışmamızın kapsamını aşmamak adına bu genel bilgileri vermekle yetiniyoruz.

⁴⁶ ŞANLI Cemal/ ESEN Emre/ ATAMAN-FİGANMEŞE İnci, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 7. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2019, s. 293-294; ÇELİKEL Aysel / ERDEM B. Bahadır, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Beta, 16. Bası, İstanbul, s. 384 vd.

⁴⁷ Örneğin aşağıda incelenecek olan Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği kapsamındaki sınırlamalar, kanaatimizce doğrudan uygulanan kural olarak kabul edilebilecektir.

V. TAŞIYICI ANNELİKTE SOYBAĞINA İLİŞKİN KARARLARIN TANINMASI

Çocuğun müstakbel anne-babaya teslim edilmemesi⁴⁸, ticari nitelikteki taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan alacağın ödenmesine yönelik ilam, doğum belgesinin hukuki etkisi, yabancı velayet kararının nüfus kütüğüne işlenmesi gibi uyumsuzluklar tanıma ve tenfiz ile ilgilidir. Yukarıda bahsedilen yaklaşımlar dikkate alındığında birçok ülkenin, taşıyıcı annelikle ilgili yabancı kararların tanınması ve tenfizinde kamu düzeni ihlali gerekçesine dayanacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat kamu düzeni istisnasını değerlendirirken, çocuğun temel haklarını da göz ardı etmemek gerekecektir.

Karşılaştırmalı hukukta taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan çocuklar ile müstakbel ebeveyn arasında soy bağının kurulması ile halihazırda kurulmuş olan soy bağının başka bir ülkede tanınması çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ele alındığı üzere Hindistan gibi bazı ülkelerde çocuğun anne ile genetik bağı aranmaktayken, Almanya gibi başlıca ülkelerde ise velayet kararı taşıyıcı anneliğe izin verilen bir ülkede alınsa bile bu kararın tanınması kamu düzeni gerekçesiyle kabul edilmemektedir. Özellikle de doğan çocukla ebeveynin hiçbirisi arasında genetik bağ yoksa bu halde tanıma kararının verilmesi büyük ölçüde imkansızlaşmaktadır. Yine de Almanya başta olmak üzere Kıta Avrupası hukuk sisteminde taşıyıcı annelikle ilgili kararların tanınmasına yönelik son yıllarda bir yumuşama olduğunu söylemek mümkündür.

10 Aralık 2014 tarihli kararında⁴⁹, Alman Federal Mahkemesi (“BGH”) taşıyıcı annelik sonrası dünyaya gelen çocuk ile baba arasında soy bağıni tesis eden yabancı mahkeme kararının Almanya’da tanınabilirliğini tartışmıştır. Uyuşmazlığa konu olayda, Alman hukukuna uygun şekilde eşcinsel evlilik gerçekleştirmiş kişiler California hukukuna uygun şekilde ABD’de taşıyıcı annelik sözleşmesi yapmış ve bu yöntemle çocuk sahibi olmuşlardır.

⁴⁸ 1984 yılında Amerikan vatandaşı Mary Beth Whitehead, bebek sahibi olamayan William-Elizabeth Stern çifti ile taşıyıcı annelik hususunda 10.000 dolar karşılığında anlaşmıştır. “İlk taşıyıcı annelik” olarak da bilinen bu olayda Whitehead, William Stern genetik baba olmasına rağmen, çocuğu doğum sonrasında aileye teslim etmemiştir. Bu konudaki tartışmalar ve süreç hakkında bkz. UNGAN ÇALIŞKAN, s. 493.

⁴⁹ BGH, 10 December 2014, Az. XII ZB 463/13, *Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts* 2015, 261- 267. Detaylı analiz için bkz. GÖSSL, s. 449 vd. Kararın tam metni için bkz. <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=69759&pos=0&anz=1> (Erişim, 10.04.2021).

Bu yöntemde erkeklerden birinin genetik baba olduğunu ve doğuran kadının da tüm haklarından feragat ettiğini dikkate alan California mahkemesi, her iki kişi lehine de babalık kararını vermiştir. Çift çocuklarıyla Almanya'ya dönmüş ve nüfus kaydına söz konusu kararın işlenmesini talep etmişlerdir. Ancak Alman yetkili makamları, söz konusu kararın kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle kararın her iki eş için de işlenmesinden imtina etmiştir. BGH önüne gelen uyuşmazlıkta yüksek mahkeme, forumun kamu düzeni ihlali endişesi karşısında çocuğun üstün yararının daha önemli olduğundan bahisle kararın bütünüyle tanınmasını kabul etmiştir. Mahkeme yaptığı nihai değerlendirmede ise bu kararının, yabancı mahkeme kararları için ve ancak çocuğun ebeveynden biriyle genetik bağ taşıması ile sınırlı olduğunu vurgulamıştır⁵⁰.

Yukarıda ele aldığımız *Mennesson vs France* davası⁵¹ ile *Labassee vs France* davasında⁵², Fransız yetkili makamları, taşıyıcı annelik yoluyla ABD'de alınan doğum sertifikası bilgilerini nüfus kayıtlarına işlemeyi reddetmiştir. Ancak davacıların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne, AİHS madde 8 kapsamında çocukların velayet hakkı ve bu hakka bağlı diğer yararların ihlal edildiği gerekçesiyle yaptığı başvuru üzerine AİHM de BGH kararına uygun şekilde, çocuğun yararını da gözetken dengeli bir karara ulaşmıştır.

Bu davalardan da görüldüğü üzere taşıyıcı annelikte soybağı kararlarının tanınması önündeki en önemli engel, tanıma ülkesinin “kamu düzeninin açık ihlali” endişesidir⁵³. Yine de milletlerarası aile hukuku kararlarının tanınmasında, kamu düzeni engelini daha dar yorumlanması gerektiği Alman hukukunda da kabul edilmektedir⁵⁴. Diğer yandan herkesin bir annesi olduğu ve genetik babanın eşcinsel partnerinin ayrıca babalığının kabulünün kural olarak kamu düzenini ihlal edeceği de vurgulanmaktadır⁵⁵. Tüm bu yaklaşımlara rağmen BGH'nin BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ve AİHS hükümlerini dikkate alarak, kamu düzeni ihlali gerekçesini yumuşatarak çocuğun

⁵⁰ GÖSSL, s. 450.

⁵¹ (No. 65192/11), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-145389%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-145389%22]}) (Erişim, 10.04.2021).

⁵² (No. 65941/11), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-145180%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-145180%22]}) (Erişim, 10.04.2021).

⁵³ GÖSSL, s. 455; DETHLOFF, s. 681.

⁵⁴ GÖSSL, s. 457-458.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 458-459.

üstün yararını gözetmesi kanımızca çocuk haklarına bakan yönü itibariyle yerinde bir karar olmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen Alman hukukunda, modern toplumun geçirdiği değişimleri geriden takip ettiği gerekçesiyle mevcut düzenlemelerin yetersizliği de vurgulanmaktadır⁵⁶.

Taşıyıcı annelikte soybağının tesisinde dikkat edilecek hususlardan biri de doğumu gerçekleştiren taşıyıcı annenin velayete dair görüşüdür. Avustalya aile mahkemesinde görülen *Re Mark* davasında⁵⁷ Victoria eyaletindeki çiftin, ABD'nin California eyaletinde geçerli şekilde taşıyıcı annelik sözleşmesi yapması ve doğan çocukla taşıyıcı anneliğin yasak olduğu Victoria'ya dönmüşlerdir. Aile mahkemesi, velayete ilişkin yargılamayı yurtdışındaki taşıyıcı anne ile kocasına bildirmiş ancak bu kişiler velayetle ilgilenmeyip haklarından feragat ettiklerinden dolayı davaya katılmamışlardır. Bu hususu dikkate alan mahkeme, soybağı kararının tesisine karar vermiştir⁵⁸. Dolayısıyla taşıyıcı annenin hiçbir şekilde çocukla ilgilenmek istemediği hallerde ister ticari ister özgecil taşıyıcı annelik olsun, mahkemelerin halihazırda zaten ortada var olan çocukla müstakbel ebeveyn arasında soy bağımlı kabul etmesi dışında bir şansı olmayacaktır⁵⁹.

VI. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİ ALACAĞINA İLİŞKİN KARARLARIN TENFİZİ

Taşıyıcı anneliğe izin veren hukuk sistemlerinde, taşıyıcı annenin makul harcamalar için belirli bir ücret karşılığında hizmet vermesi kabul edilmektedir. Bu yönüme katı yaklaşan hukuk sistemlerinde ise bu yöntem cezai yaptırıma tabi tutulmakta böylece usul ile ödemenin gizlice yapılmasının da önü açılmaktadır. Bu nedenle taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan alacağın karara bağlanması ve alacağı karara bağlayan yabancı kararın icrai etkiyi haiz olmak amacıyla başka devlette tenfiz davalarına konu olması sık rastlanan durum değildir. Aşağıda belirteceğimiz Türk hukukundaki tanıma-tenfiz engelleri ile özellikle kamu düzeni istisnasındaki açıklamalarımız, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan alacağın tenfizi hususunda da geçerlidir. Yine de kamuya açık hale gelmiş bazı kararlar, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan alacağa ilişkin fikir vermektedir.

⁵⁶ DETHLOFF, s. 682.

⁵⁷ *Re Mark (an application relating to parental responsibilities)* (2003) 31 Fam LR 162 at [18].

⁵⁸ KEYES, s. 43-44.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 46.

Çin’de Tianxin Bölge Mahkemesi, 2018 yılında verdiği bir kararda taşıyıcı anneye gizlice ödenen yaklaşık 1,4 milyon ABD doları tutarının iadesine karar vermiştir. Karara konu uyuşmazlıkta halihazırda kız sahibi olan baba, Çin’de tek çocuk politikasının esnetilmesi sonucu erkek çocuk sahibi olmak için eşinden gizli, taşıyıcı anne ile anlaşmış ve yurtdışına gidip gerekli işlemleri yaptıktan sonra ülkesine dönmüştür. Taşıyıcı anne burada ikiz bebek sahibi olmuş ve karşılığında belirtilen meblağı ödeme olarak almıştır. Genetik babanın mevcut eşi, erkek çocuklardan haberdar olunca dava yoluyla kocası tarafından ödenen bu meblağı talep etmiştir. Mahkeme de Çin’de bu yöntemin yasak ve “etik dışı” olduğunu ileri sürerek, tüm paranın iadesine hükmetmiştir⁶⁰.

Karşılaştırmalı hukukta ticari olmayan yöntemdeki taşıyıcı annenin, hami-
lelik ve dolayısıyla “makul sayılabilecek” harcamalar için ücret talep edebileceği kabul edilmektedir⁶¹. Bu ücreti kabul eden bir hukuk sisteminin, örneğin Avustralya hukukunun, taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacak hukuk olduğu hallerde de bu ücretin talep edilebileceği ileri sürülmektedir⁶². Taşıyıcı annenin makul ücrete hak kazanması, bebeğin müstakbel ebeveyne teslimi ve diğer haklardan feragatine bağlıdır. Tanımı gereği yabancılık unsuru içeren milletlerarası taşıyıcı annelikten doğan makul ücret alacağı, sözleşmeye uygulanacak hukuku tayin eden kanunlar ihtilaf kuralına göre belirlenecektir⁶³. Ancak her nasılsa yurt dışında elde edilmiş bir yabancı kararın, Türk vatandaşı ebeveyne karşı Türkiye’de tenfizi talebi kamu düzeni engeli kapsamında tartışılacaktır.

VII. AİHM KARARLARINDA TAŞIYICI ANNELİK

Taşıyıcı anneliğe dair karşılaştırmalı hukuktaki yaklaşımlar dikkate alındığında birçok ülkenin, taşıyıcı annelik ile ilgili yabancı kararların tanınması ve tenfizinin reddinde “kamu düzeni ihlali” gerekçesine dayandığı görülmektedir. Zira milletlerarası taşıyıcı annelik, egemen devletin kamu düzeni endişeleri ile çocuğun üstün yararı arasında bir çatışma doğurmaktadır⁶⁴. Böylece devletlerin adli ve idari makamları, kamu düzenlerini gerekçe göstererek ve çocuğun haklarını da dikkate almayarak velayet kararının tanınmasını reddedebilmektedirler.

⁶⁰ <https://intendedparents.com/category/china/> (Erişim, 10.03.2020).

⁶¹ KEYES, s. 38.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*, s. 39.

⁶⁴ VAN WICHELEN, s. 33.

Fransız mahkemelerine intikal etmiş bazı davalarda, bu kaçınılmaz tartışmanın detaylı tartışması yapılmıştır. *Mennesson vs France* davası⁶⁵ ile *Labassee vs France* davasında⁶⁶, Fransız evli çiftlerden kadın eşlerde gebe kalamama durumu olduğundan dolayı her iki çift de taşıyıcı anneliğe izin veren ABD’de bu yöntemle çocuk sahibi olmuş ve Amerikan mahkemele-rince Fransız ebeveynlerin yasal velayetine de karar verilmiştir. Ancak Fran-sız yetkili makamları, ABD’de alınan doğum sertifikası bilgilerinin nüfus kayıtlarına işlemeyi reddetmiştir. Fransız Temyiz Mahkemesi ise bu tür bir kaydın, Fransız hukukunda geçersiz olan taşıyıcı annelik sözleşmelerine etki taniyacağı gerekçesiyle davacıların kayıt talebini yerinde görmemiştir. Da-vacıların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne çocukların velayet hakkı ve bu hakka bağlı diğer yararların ihlal edildiği gerekçesiyle yaptığı başvuruda AİHM, AB bünyesinde taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçerliliği konusun-da henüz bir uzlaşma olmadığını özellikle vurgulamıştır. Mahkeme, Fransa’nın davacı şahıslar ile devlet menfaatleri arasında dengeli davrandığını kabul etmiş ancak “çocuğun haklarının uygulama nedeniyle ihlal edildiğini” de karara bağlamıştır. Çocuğun yararını müstakil olarak gözetken bu olumlu yaklaşım, Alman Federal Mahkemesi kararıyla daha da pekiştirilmiştir⁶⁷. Zira taşıyıcı annelik yoluyla olsa dahi, doğmuş bir çocuk vardır ve bu çocu-ğun velayeti, vatandaşlığı vb. sorunlarının taşıyıcı anneliğin yasak olduğun-dan bahisle cevapsız bırakılması doğru olmayacaktır.

Milletlerarası taşıyıcı annelikle ilgili sorunların devam etmesi üzerine Fransız Temyiz Mahkemesi (*Cour de cassation*), taşıyıcı annelikte velayete ilişkin yabancı mahkeme kararlarının tanınmasına ilişkin bir soruyla AİHM’den tavsiye talebinde⁶⁸ bulunmuştur. 10 Nisan 2019 tarihli Tavsiye Görüşünde⁶⁹ (*Advisory Opinion*) AİHM, *Mennesson* ve *Labassee* kararlarını-

⁶⁵ *Mennesson v. France* (No. 65192/11). Kararın metni için bkz.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145389%22%5D%7D> (Erişim, 10.04.2021).

⁶⁶ *Labassee v. France* (No. 65941/11). Kararın metni için bkz.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145180%22%5D%7D> (Erişim, 10.04.2021).

⁶⁷ Federal Supreme Court Judgment of 10 December 2014, *XII ZB 463/13*. Detaylı analiz için bkz. GÖSSL, s. 449 vd.

⁶⁸ (Request no. P16-2018-001).

⁶⁹ “Advisory Opinion Concerning the Recognition in Domestic Law of a Legal Parent-Child Relationship Between a Child Born Through a Gestational Surrogacy Arrangement Abroad and the Intended Mother”, **58 I.L.M. 1241, 2019 WL 7157266**. Ayrıca bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22003-6380464-8364383%22%5D%7D> (Erişim, 10.04.2021). (Tavsiye Görüş).

la karşılaştırmalı hukuktaki yaklaşımlara atıfta bulunarak temyiz mahkemesinin sorusunu güncel gelişmeler ışığında değerlendirmiştir. Mahkemeye yöneltilen soruda özetle; taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocukla müstakbel anne arasında “yasal annelik” bağı kuran yabancı mahkeme kararının nüfus kaydına işlenmesinin reddi işleminin, AİHS madde 8’in ihlaline yol açıp açmayacağı ile müstakbel annenin, genetik babanın çocuğunu evlat edinmeyle AİHS madde 8’i etkinleştirip etkinleştiremeyeceği yöneltilmiştir⁷⁰.

AİHM yaptığı bu yakın tarihli değerlendirmede ilk soru bakımından, yabancı taşıyıcı annelik kararların tanınmamasının çocuğun madde 8’de yer alan özel yaşamına saygıyı ihlal ettiğini tekrarlamış ve mahkemenin önceki kararlarına atıfta bulunmuştur. 2017 yılında verilen *Paradiso and Campanelli vs. Italy* davasındaki⁷¹ çıkarımına da atıfta bulunan mahkeme, çocukla ilgili uyumsuzluklarda “çocuğun üstün yararının öncelikli olacağı” hususunu yinelemiştir. Mahkemeye göre bir ülke, bu olayda Fransa, kendi ülke vatandaşlarının yurt dışına gidip taşıyıcı annelik turizminden yararlanmaması noktasında önlemler alabilir ancak her halükarda, taşıyıcı annelikten doğan bir çocuk varsa artık çocuğun haklarının atılacak adımlardan etkileneceği unutulmamalıdır. Çocuk ile müstakbel anne arasındaki yasal annelik bağının tesisine yönelik yabancı kararın tanınmaması, çocuğun “toplumda kimliğine yönelik belirsizlikler” yaratacağı gibi “vatansızlık” gibi istenmeyen durumların oluşmasına da neden olabilecektir⁷². Ayrıca aşağıda da inceleneceği üzere BM Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında çocuğun kendi anne ve babasını yani kökenini bilme hakkı vardır. AİHM ikinci soruya yönelik yap-

⁷⁰ Mahkemeye yöneltilen sorular, şu şekildedir:

“1. By refusing to enter in the register of births, marriages and deaths the details of the birth certificate of a child born abroad as the result of a gestational surrogacy arrangement, in so far as the certificate designates the ‘intended mother’ as the ‘legal mother’, while accepting registration in so far as the certificate designates the ‘intended father’, who is the child’s biological father, is a State Party overstepping its margin of appreciation under Article 8 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms? In this connection should a distinction be drawn according to whether or not the child was conceived using the eggs of the ‘intended mother’?”

2. In the event of an answer in the affirmative to either of the two questions above, would the possibility for the intended mother to adopt the child of her spouse, the biological father, this being a means of establishing the legal mother-child relationship, ensure compliance with the requirements of Article 8 of the Convention?”

⁷¹ No. 25358/12, §195, (24 January 2017). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-170359%22%5D%7D> (Erişim, 10.03.2020).

⁷² Tavsiye Görüş, s. 7-8.

tığı değerlendirmede de çocukla müstakbel ebeveyn arasındaki soybağı tesisindeki belirsizliklerin mümkün olduğunca “kısa vadede” çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. AB hukukunda bir yeknesaklığın olmadığını vurgulayan mahkeme, madde 8’in devletler üzerinde kararların tanınması noktasında bir zorunluluk getirmediğini ancak her ülkenin çocuğun üstün yararları kapsamında somut şartları dikkate alarak diğer eşin çocuğunun evlat edinilebileceğini belirtmiştir. AİHM yaptığı nihai değerlendirmede ise taşıyıcı annelik uyumsuzluklarının “karmaşık” olduğunu vurgulamış ve yeknesaklık için Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı’nın (*Hague Conference on Private International Law*) son yıllardaki çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır.

VIII. BM ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA TAŞIYICI ANNELİK

Taşıyıcı anneliği kabul eden bir hukuk sisteminde doğan bebeğin ebeveyni, süreci başlatan ve bebek isteyen anne ile baba olacakken; ebeveyn ülkesinde taşıyıcı annelik kabul edilmediği takdirde soybağı, çocuğu doğuran taşıyıcı anne ile kurulmaktadır. Türk Medeni Kanunu madde 282/f.1 uyarınca “çocuk ile ana arasında soybağı doğumla kurulmakta”, diğer bir ifadeyle “çocuğu doğuran kadın”, anne olmaktadır. Bu farklılıklar milletlerarası aile hukukunda soybağının kurulması meselesini çetrefilli kıldığı gibi, taşıyıcı annelik uyumsuzluğu nedeniyle mahkeme yoluyla elde edilmiş bir soybağı kararının tanınmasına yönelik soru işaretleri de meydana getirmektedir. Dolayısıyla sınır ötesi taşıyıcı annelikte, çocuğun yasal velayetinin kimde olacağı diğer bir ifadeyle çocuğun anne babasının kim olacağı tartışması büyük önemi haizdir. Bu belirsizliğin Çocuk Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (*The United Nations Convention on the Rights of the Child*)⁷³ madde 7 ve 8’de öngörülen “çocuğun ebeveyninin bilme ve onlar tarafından korunma, vatandaşlık alma” haklarını ihlal edebileceği de unutulmamalıdır. Taşıyıcı annelik yönteminden doğmuş bir çocuk, genetik anne-babasını öğrenmek istediğinde müstakbel anne ile babanın “iyi niyeti” ile merhametine bağlı olacaktır⁷⁴.

Yukarıda ele alınan AİHM kararları ile ulusal hukuklardaki taşıyıcı anneliğe dair olumlu kararlar dikkate alındığında, esas gerekçenin “çocu-

⁷³ R.G. Tarih: 27.01. 1995 Sayı: 22184.

⁷⁴ GSÖLL, s. 465.

ğun kimliği” ile çocuk hakları olduğunu söylemek mümkündür⁷⁵. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 7/f.1’e göre “çocuk, doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilecek ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde ana-babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır.” Madde 8/f.1 ise çocuğun kimliğini korumayı hedefleyerek taraf devletlerin “yasanın tanıdığı şekliyle çocuğun kimliğini; tabiiyeti, ismi ve aile bağları dahil, koruma hakkına saygı göstermeyi ve bu konuda yasa dışı müdahalelerde bulunmamayı taahhüt ettiklerini” düzenlemiştir⁷⁶. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin taşıyıcı anneliği ilgilendiren bir diğer hükmü de madde 35’tir. Anılan hükme göre “taraf devletler, her ne nedenle ve hangi biçimde olursa olsun, çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa konu olmalarını önlemek için ulusal düzeyde ve ikili ve çok yanlı ilişkilerde gereken her türlü önlemleri” almakla yükümlüdürler. Özellikle ticari nitelikteki taşıyıcı annelikte, gerçek manada “çocuğun satılması” söz konusu olmamakla birlikte çocukların istismarına yol açabilecek işlemler de bu kapsamda tartışılmaktadır⁷⁷.

IX. LAHEY MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUK KONFERANSI ÇALIŞMALARINDA TAŞIYICI ANNELİK

Günümüzde birçok hukuk sisteminde velayetin gerek anne gerek baba bakımından nasıl tesis edileceği ulusal kanunlarla açıklığa kavuşturulmuştur. Ancak son yıllarda sağlıktaki gelişmeler nedeniyle geleneksel aile dinamikleri de değiştiğinden dolayı, milletlerarası özel hukukta belirsizlikler artmıştır. “Politik, sosyal ve kültürel gerekçelerle” ülkelerin yeni aile şekillerine farklı yaklaşması, yeknesak kuralların geliştirilmesini önlemektedir.⁷⁸ Bu nedenle milletlerarası özel hukukta, güncel gelişmelerin de dikkate alınarak taşıyıcı anneliği düzenleyen yeknesak kurallara ulaşmak önemli bir hedef haline gelmiştir.

⁷⁵ BLAUWHOFF Richard / FROHN Lisette, “International Commercial Surrogacy Arrangements: The Interests of the Child as a Concern of Both Human Rights and Private International Law” in C. Paulussen et al. (eds.), **Fundamental Rights in International and European Law**, Asser Press, 2016, 211-241, s. 231.

⁷⁶ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Türkçe metni için bkz. <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim, 10.04.2021).

⁷⁷ BLAUWHOFF / FROHN, s. 232-234.

⁷⁸ <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy> (Erişim, 10.04.2021).

Türkiye'nin de 26 Ağustos 1955 tarihinden itibaren üyesi olduğu⁷⁹ ve milletlerarası özel hukukta iş birliğini hedefleyen bir kuruluş olan Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı ("HCCH")⁸⁰, üyelerinin talimatıyla 2015 yılından beri Daimi Büro aracılığıyla taşıyıcı annelik üzerine çalışma yürütmektedir. Ebeveynlik/Taşıyıcı Annelik Projesi kapsamında HCCH, 2020 yılı itibarıyla 6. toplantısını gerçekleştirmiştir. Kuruluş, milletlerarası velayet kararlarının tanınmasına ilişkin milletlerarası sözleşme hazırlığı yanı sıra milletlerarası taşıyıcı annelikten doğan velayet kararlarının tanınmasına dair ayrı bir protokol üzerinden de çalışmaktadır⁸¹. Ekim-Kasım 2019 aylarında gerçekleştirilen 6. Toplantı neticesinde hazırlanan rapor ("Rapor"), Mart 2020'de ilan edilmiştir⁸². Bu güncel raporda, taşıyıcı anneliğe ilişkin bir hususa değinilmiş ve taslak sözleşme konusunda büyük aşama kaydedilmiştir.

Rapora göre, dünyanın çeşitli yerlerinden katılan uzmanlar "topal yasal velayet" (*limping legal parentage*) durumlarından kaçınmanın acil bir ihtiyacı olduğunu vurgulamışlardır⁸³. Yapılacak düzenlemenin amacının milletlerarası durumlarda "yasal velayetin devamı, kesinlik ve belirliliği" sağlamak olduğu vurgulanmış ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde vurgulanan "çocuğun üstün yararları" hususunun da dikkate alınacağı belirtilmiştir⁸⁴. Hazırlanan ve ayrı bir çalışma konusu olabilecek Taslak Konvansiyon'u tüm maddeleriyle burada ele almak, çalışmamızın kapsamını önemli ölçüde aşacaktır. Ancak taşıyıcı annelik konusunda taslağın birçok önemli düzenleme getirdiğini söylememiz mümkündür. Örneğin milletlerarası velayet kararının tanınmasının engellerinden biri olan "kamu düzeni" istisnasına tek başına yer verilmemiş, bu geniş istisnaya "çocuğun üstün yararının da gözetilmesi" ek sınırlaması eklenmiştir⁸⁵. Kanaatimizce taslakta tanıma engellerinin oldukça sınırlı tutulması ve yukarıda mahkeme kararları tartışmalarında da vurguladığımız üzere, çocuk yararının da uygulamayla uyumlu biçimde dikkate alınmasının vurgulanması oldukça yerinde bir düzenleme olmuştur. 2013 tarihli Avrupa Parlamentosu'nun karşılaştırmalı raporunda da Lahey

⁷⁹ <https://www.hcch.net/en/states/hcch-members/details1/?sid=74> (Erişim, 10.04.2021).

⁸⁰ The Hague Conference on Private International Law.

⁸¹ <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy> (Erişim, 10.04.2021).

⁸² <https://assets.hcch.net/docs/d435cffe-65ce-4047-b603-ff63ed20591c.pdf> (Erişim, 10.04.2021). ("Rapor").

⁸³ Rapor, s. 2.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ "a public policy exception, taking into account the best interests of the child". (çocuğun üstün yararını dikkate alan bir kamu düzeni istisnası).

Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı'nın uluslararası bir sözleşmenin hazırlanmasına yönelik 2010 yılında başlayan çalışmalarının AB tarafından da takip edilmesi önemle tavsiye edilmiştir⁸⁶.

Raporda aynı zamanda milletlerarası taşıyıcı annelikten doğan velayet kararlarının tanınmasına dair ayrı bir Taslak Protokol de oluşturulmuştur. Toplantıda yer alan uzmanlar ile gözlemciler, bu protokolün hem çocukların üstün yararları hem de tarafların temel haklarını koruyan bir düzenleme olacağını vurgulamışlardır⁸⁷. Protokol, milletlerarası taşıyıcı anneliğe dair birçok hususa cevap vermektedir. Örneğin, milletlerarası taşıyıcı annelik sözleşmeleri mutlaka yazılı olmalı ve tanımanın kolaylaştırılması için standart bir form oluşturulmalıdır⁸⁸. Sonuç olarak araştırma birimi, toplantıların devam etmesi ve bu önemli taslak düzenlemelerin daha da geliştirilmesi yönünde raporunu sonuçlandırmıştır.

X. TÜRK HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRME

1. Taşıyıcı Annelik Kararlarının Tanınması-Tenfizinde Kamu Düzeni Tartışması

A. Türk Hukukunda Tanıma-Tenfiz Sistemine Genel Bakış

Yukarıda ele alınan davalarda da vurgulandığı üzere taşıyıcı annelikte soybağı kararlarının tanınması önündeki en önemli engel, tanıma ülkesinin “kamu düzeninin açık ihlali” endişesidir⁸⁹. Bu husus Türk mahkemeleri bakımından da geçerlidir. Milletlerarası taşıyıcı annelik ile ilgili kararların Türkiye’de tanınması ile nüfus kayıtlarına işlenmesi meselelerini, kamu düzeni bağlamında ele almadan evvel Türk hukukunda genel olarak yabancı kararların tanınması-tenfizi sistemini ele almak meseleyi daha anlaşılır kılacaktır.

Türk hukukunda yabancı kararların tanınması ve tenfizi, MÖHUK madde 50 ve devamı hükümlerine tabidir. Madde 58/f.1 uyarınca, karşılıklılık şartı hariç, tüm tenfiz şartları aynı zamanda tanıma taleplerinde de geçerlidir. İster tanıma ister tenfiz davası olsun yabancı kararın Türkiye’de kesin yetkiyi ya da

⁸⁶ Directorate General for Internal Policies Policy, Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, “A Comparative Study on the Regime of Surrogacy in EU Member States”, 2013, PE 474.403, s. 199 vd.

⁸⁷ *Rapor*, s. 5.

⁸⁸ *Rapor*, s. 6-7.

⁸⁹ GÖSSL, s. 455; DETHLOFF, s. 681.

icrai etkiyi haiz olabilmesi için kararın, “yabancı mahkemelerden hukuk davalarına ilişkin olarak verilmiş ve o devlet kanunlarına göre kesinleşmiş bulunan ilâm” olması ve yetkili Türk mahkemesi tarafından tenfiz kararı verilmesine bağlıdır. Bu “ön şartları” sağlayan yabancı mahkeme kararının Türkiye’de tenfizinin engellenmesi mümkündür. Tenfiz engellerini düzenleyen madde 54 uyarınca a) ilamın verildiği devletle akdi, kanuni ya da fiili bir mütekabiliyetin mevcut olmaması, b) ilamın Türk mahkemelerinin münhasır yetkisi giren bir konuda verilmiş olması ile davalının, karar veren mahkemenin aşkın yetki kullandığını ispatlaması, c) hükmün kamu düzenine açıkça aykırı bulunmaması ve son olarak da ç) davalının, hükmü veren mahkemeye usulüne uygun bir şekilde çağrılmamış veya o mahkemede temsil edilmemiş yahut bu kanunlara aykırı bir şekilde gıyabında veya yokluğunda hüküm verilmiş olduğunu ispatlaması halleri çerçevesinde tenfiz ret kararı vereceğini düzenlemektedir. Son olarak da madde 55/f.2 tenfiz davalısının, söz konusu “yabancı mahkeme ilâmının kısmen veya tamamen yerine getirilmiş yahut yerine getirilmesine engel bir sebep ortaya çıkmış olduğunu” öne sürerek itiraz edebilmesine de olanak tanımıştır.

MÖHUK’ta öngörülen tanıma-tenfiz sistemi genel olarak bu şekilde olmasına rağmen, Türkiye’nin taraf olduğu milletlerarası sözleşmeler ile Türk iç hukukundaki bazı düzenlemelerin tanıma-tenfiz davalarında göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin Nüfus Hizmetleri Kanunu’nda⁹⁰ 690 sayılı KHK ile yapılan değişiklik sonucunda, yabancı makamlarca verilen evliliğin sona erdirilmesi kararları konusunda MÖHUK’ta öngörülen tanıma sistemine “alternatif bir tanıma yolu” getirilmiştir⁹¹. Bu yöntemde yabancı adli veya idari makam kararları nüfus kütüğüne doğrudan tescil edilirken de söz konusu kararın Türk kamu düzenine açıkça aykırı olmaması şartı da aranmaktadır. Önemle belirtelim ki çalışmamızın konusu olan taşıyıcı annelik ile ilgili soybağının tesisi ile tanıma-tenfiz meseleleri madde 27/A kapsamına girmemektedir. Diğer yandan 1996 tarihli Lahey Sözleşmesi⁹² madde 4/a gereği, ebeveyn-çocuk arasındaki yasal velayetin tesisi mese-

⁹⁰ RG T. 29/4/2006 S. 26153.

⁹¹ ÇELİKEL/ERDEM, s. 792 vd.

⁹² Sözleşmenin tam adı, “Velayet Sorumluluğu ve Çocukların Korunması Hakkında Tedbirler Yönünden Yetki, Uygulanacak Hukuk, Tanıma, Tenfiz ve İşbirliğine Dair 1996 Tarihli Lahey Sözleşmesi” şeklindedir. İngilizce tam adı ise *Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children* olan bu önemli sözleşme, Türkiye bakımından 1 Şubat 2017 tarihinden beri yürürlüktedir. R.G. Tarih: 03.01.2017 Sayı: 29937.

lesi de açıkça kapsam dışında bırakılmıştır⁹³. Bu nedenledir ki yukarıda da tartışıldığı üzere, Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı taşıyıcı annelikte velayet ve soybağı hususlarını da ele alan uluslararası düzenlemeler için çalışmalar yürütmektedir.

B. Yabancı Taşıyıcı Annelik Kararları ve Kamu Düzeni İlişkisi

Milletlerarası taşıyıcı annelikten elde edilen bir yabancı adli ya da istisnai olarak idari kararın, Türkiye’de tanınıp tenfiz edilebilmesi için varılan hükmün Türk kamu düzenine açıkça aykırı bulunmaması gerekir. Bu nedenle gerek taşıyıcı annelik süreci sonucunda elde edilmiş yabancı velayet kararı (*parental order*) başta olmak üzere, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğabilecek alacağın ödenmesine ilişkin kararların Türkiye’de etki doğurmaları için kamu düzeni engelini aşılıp aşılamayacağının tespiti önem taşımaktadır.

Aile hukuku, taraf serbestisinin “son derece sınırlı” olduğu ve kamu düzenini yakından ilgilendiren bir alan olduğundan⁹⁴ gerek yabancı hukukun uygulanması gerek yabancı kararın tanınması-tenfizi aşamalarında kamu düzeni sıkça gündeme gelmektedir. Türk kamu düzenine açıkça aykırılık engeli ele alınırken, tanıma-tenfizde bu kavramın istisnai ve dar şekilde yorumlanması gerektiğidir⁹⁵. Zira kamu düzeni kavramı, “izafi, muğlak ve de-ğişkendir”⁹⁶. Yabancı kararda tartışılmış olan hususun, Türk hukukuna yabancı olması veya emredici kurallarla düzenlenmiş olması da doğrudan kamu düzenine aykırılık anlamına gelmez. YİBK verdiği kararda bu hususa değinmiş ve Anayasal bir kural dahi olan “mahkemelerin gerekçeli karar vermesi” şartının milletlerarası özel hukukta yabancılar mahkemeler için aranmayacağını ve bu eksikliğin kamu düzenine aykırılık teşkil etmediğine karar vermiştir⁹⁷. Karşılaştırmalı hukukta mümkün olan ortak velayet kararının, Yargıtay tarafından tenfiz talebinin reddi yönünde kamu düzeni ge-

⁹³ BLAUWHOFF / FROHN, s. 235; ULUSU KARATAŞ Ayşe Elif, “Velayet Sorumluluğu ve Çocukların Korunması Hakkında Tedbirler Yönünden Yetki, Uygulanacak Hukuk, Tanıma, Tenfiz ve İşbirliğine Dair 1996 Tarihli Lahey Sözleşmesi ve Türk Milletlerarası Özel Hukukuna Etkisi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Volume: 37, Issue: 2, 911-1003, s. 922.

⁹⁴ AKINCI Ziya / DEMİR GÖKYAYLA Cemile, **Milletlerarası Aile Hukuku**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010, s. 8 vd.

⁹⁵ ÇELİKEL/ERDEM, s. 752; ŞANLI / ESEN / ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 578 vd.

⁹⁶ ŞANLI / ESEN / ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 574.

⁹⁷ Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu Kararı, E. 2010/1 K. 2012/1 T. 10.02.2012, R.G. Tarih: 20.09.2012 Sayı: 28417.

rekçesiyle karar verilmesi doktrinde haklı olarak eleştirilmiştir⁹⁸. Yargıtay son yıllarda, kamu düzeni incelemelerinde kategorik yaklaşımı terk ederek müşterek velayet dahil iç hukukumuzda yabancı birçok hususun Türk kamu düzenine açıkça aykırı olmadığı yönünde isabetli kararlar vermektedir⁹⁹. Tanıma-tenfiz davalarında kamu düzenine açıkça aykırılık şartı re'sen mahkemece incelenirken, yabancı kararda uygulanan hukuk değil kararda nihai olarak varılan hükmün tanınması ile tenfizi sonucunda ortaya çıkacak sonucun değerlendirilmesi esastır¹⁰⁰. Dolayısıyla taşıyıcı annelikten doğan yabancı kararların tanınması-tenfizinde de kamu düzeninin bu istisnai yorumu ile işlevleri dikkate alınmalıdır.

Nasıl ki Türk hukukunda ortak velayet düzenlenmemiş ve kabul edilmemiş bir usul ise, taşıyıcı annelik de Türk hukukunda birçok türü yasaklanmış bir yöntemdir. Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği¹⁰¹ madde 28/f.1 uyarınca, yönetmelikte belirlenen usul ve esaslara uymayanlar hakkında, Ek-17'te yer alan müeyyideler uygulanmaktadır. Atıfta bulunulan EK 17 No 3-4-5-6 düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde ise eşlerin yani müstakbel ebeveynlerin kendilerine ait üreme hücrelerini kullanmak haricindeki tüm yöntemlerin yasak olduğu söylenebilecektir¹⁰². Kaldı ki TMK madde 282 ve devamındaki düzenlemeler de dikkate alındığında taşıyıcı anneliğin emredici hukuk kurallarına aykırılık nedeniyle kesin hükümsüz oldukları da ileri sürülebilir¹⁰³. Türk hukukunda taşıyıcı annelik sözleşmeleri ahlaka aykırı kabul edilmekle birlikte burada asıl ahlaka aykırı olanın taşıyıcı anneliğin ticarileştirilmesi olduğu haklı olarak vurgulanmıştır¹⁰⁴.

Fakat bu tespit, taşıyıcı anneliğe dair yabancı mahkeme kararlarının doğrudan reddi sonucunu doğurmamalıdır. Bir konunun Türk hukukuna oldukça yabancı olması ve hatta hukukumuzca emredici şekilde düzenlenmiş olması dahi yabancı kararın, aynı konu ele aldığı gerekçesiyle reddedilmesini meşru kılma-

⁹⁸ ŞANLI / ESEN / ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 582, dn. 441; ÇELİKEL/ERDEM, s. 761 - 764.

⁹⁹ ŞANLI / ESEN / ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 584.

¹⁰⁰ ŞANLI / ESEN / ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 576; ÇELİKEL/ERDEM, s. 748 - 749.

¹⁰¹ RG T. 30.09.2014 S. 29135.

¹⁰² PARLAK BÖRÜ, s. 96-98.

¹⁰³ ŞENSÖZ MALKOÇ, s. 33-34; "Türkiye'nin, tüm dünyada aksi yönde giderek artan bir eğilime rağmen, taşıyıcı anneliği açıkça yasaklayan ülkeler arasında yerini aldığı" hakkında bkz. PARLAK BÖRÜ, s. 99.

¹⁰⁴ Borçlar hukuku bakımından taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçerliliği konusunda detaylı bilgi ve tartışmalar için bkz. PARLAK BÖRÜ, s. 99- 102.

yacaktır. Nitekim müşterek velayet, gerekçesiz yabancı karar gibi incelenen hususlarda da Yargıtay bu tür bir kategorik yaklaşımı terk etmiştir. Dolayısıyla Türk mahkemesince taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan uyumsuzluğun esasının incelenmesi ile yargılaması tamamlanmış ancak taşıyıcı anneliği konu edinmiş bir yabancı kararın tanınması, dinamikleri ve düzenlemeleri farklı olan iki ayrı husustur. İkinci durumda Türk hukukunun etkilenebileceği yegane kısım, nihai hükmün uygulanması halinde Türk kamu düzeninin açıkça ihlal edilip edilmeyeceğidir. Kanaatimizce özellikle taşıyıcı anne ile müstakbel ebeveynin Türk vatandaşı olmadığı hallerde, yabancı ülkeden alınmış velayet kararları taşıyıcı annelik sonucunda alınmışlarsa bile Türkiye’de tanınabilmelidir.

Taşıyıcı annelikten doğan velayet kararlarının, Türkiye’de kamu düzeni engelini aşarak tanınabileceğine ilişkin görüşümüzü destekleyen bir diğer önemli gerekçe ise çocuğun üstün yararadır. Karşılaştırmalı hukuk bakımından yukarıda da tartışıldığı üzere, hangi yöntemle doğmuş olursa olsun, yadsınamaz bir gerçeklik vardır ki o da dünya gelmiş ve uyumsuzluk anında var olan bir çocuktur. Çocuk hakları bakımından mesele ele alındığında; salt taşıyıcı annelik yöntemi kullanıldığı gerekçesiyle çocukla müstakbel ebeveyn arasındaki yabancı velayet kararının tanınmasını engellemekle, salt müşterek velayet kararı verilmiş diye yabancı velayet kararının tanınmasını engellemek arasında esasen hiçbir fark yoktur. Bu yaklaşım tehlikelidir zira geriye dönük esasa ve yönetime ilişkin bu tür kamu düzenine dayalı sorgulama, esasında çocuğun halihazırda doğduğu ve birçok açıdan soybağının acil tesisine muhtaç olduğu gerçeğini göz ardı edebilmektedir. Karşılaştırmalı hukukta da vurgulandığı üzere, kamu düzeni gerekçesiyle “ticari taşıyıcı anneliğin yasak olması” ilkesi ile “çocuğun üstün yararlarının korunması” ilkesi çatışma kaçınılmaz olmaktadır¹⁰⁵. Ancak devlet mahkemeleri, bu çatışmayı ele alırken ayrı bir hassasiyet göstermeli ve çocuğun üstün menfaatleri gerektirdiği takdirde Anayasa madde 41/f.3 gereği çocuğun yasal “ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkını” korumalıdır. Hatta örneğin, bir Türk vatandaşı anne ile genetik baba California’da bu yöntemle çocuk sahibi olmuş ve taşıyıcı annenin feragatiyle yabancı mahkeme Türk vatandaşlarına yasal velayet hakkı vermişse, bu yabancı karar da belirttiğimiz gerekçelerle artık Türk hukukunda tanınabilmelidir. Bu tür bir çözüm, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda yer bulan “çocuğun yüksek-üstün yararı” ilkesiyle de uyumludur.

¹⁰⁵ KEYES, s. 42.

2. Türk Vatandaşlarını Konu Edinen Taşıyıcı Annelik Kararları

Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği'nin Tanımlar başlıklı 4. maddesinin 3. bendinde Üremeye yardımcı tedavi (ÜYTE), “anne adayının yumurtası ile kocanın sperminin çeşitli yöntemlerle döllenmeye daha elverişli hale getirilerek, gerektiğinde vücut dışında döllenmesini sağlayıp, gametlerin veya embriyonun anne adayına transferini kapsayan ve modern tıpta bir tıbbi tedavi yöntemi olarak kabul edilen uygulamalar” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım dikkate alındığında eşlerin sadece kendilerine ait üreme hücrelerini yardımcı tedavi yöntemleriyle döllenmeye elverişli hale getirebilecekleri anlaşılmaktadır. Yönetmelik gerektiğinde vücut dışı döllenmeye de izin vermekte ancak taşıyıcı bir annenin devreye girmesini, bir taraf genetik ebeveyn olsa bile kabul etmemektedir.

Türk hukukunda taşıyıcı anneliğin yasaklanması ve EK 17 uyarınca çeşitli ağır yaptırımların öngörülmüş olması, taşıyıcı anneliğin tartışıldığı Türk mahkeme kararlarına ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Yine de gerek karşılaştırmalı hukukta Türk vatandaşlarını konu alan yabancı mahkeme kararları gerek tanımatenfiz davalarından yola çıkarak, Türk hukukunu ilgilendiren bazı temel uygulamalara ulaşmak mümkündür. Bu kararlar, Türk hukukunda düzenlenmemiş olsa bile globalleşen ilişkiler ve sağlık turizmi nedeniyle Türk hukukunda da bu tür bir aykırı meselenin ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Re G (Surrogacy: Foreign Domicile) davasında¹⁰⁶ İngiliz mahkeme, Türk vatandaşı çiftin İngiltere’de İngiliz taşıyıcı anneden doğan çocuğunu alıp Türkiye’ye götürülmesini değerlendirmiştir. Bu davada mahkeme, Türk vatandaşları lehine doğrudan velayet kararı (parental order) vermek yerine başvuru ebeveyne Evlat Edinme ve Çocuk Kanunu¹⁰⁷ uyarınca velayet sorumluluğunun verilmesi yönünde karar vermiştir. Velayet kararı verilmeyip velayet sorumluluğunun Türk vatandaşlarına verilmesi, Türkiye’de bu çocuğun evlat edinilmesini kolaylaştırmayı hedeflemektedir.

Yargıtay verdiği 4 Mart 2015 tarihli kararı¹⁰⁸, malpraktisten kaynaklı tazminat talebini incelemekle beraber taşıyıcı annelik konusunda da önemli hususları içeren ilgi çekici bir karardır. Karara konu uyuşmazlıkta davacı,

¹⁰⁶ *Re G (Surrogacy: Foreign Domicile)* [2007] EWHC 2814 (Fam).

<https://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed984> (Erişim, 10.04.2021).

¹⁰⁷ Adoption and Children Act 2002 (UK). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/38/contents> (Erişim, 10.04.2021).

¹⁰⁸ T.C. Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 2014/15524 K. 2015/6588 T. 4.3.2015.

“15.02.2007 doğumlu ...’in velisi olan anne ... ile baba ...’in, 2006 yılı içinde tüp bebek yöntemi ile çocuk sahibi olmak için davalı şirkete ait hastaneye başvurulduğunu, diğer davalıların bu hastanede doktor olarak görev yaptığını, davalı hastanenin yüksek bir ücret karşılığınca yaptığı çalışmalar sonucunda Kıbrıs’ta başka bir donörden alınan yumurtaların 03.04.1964 doğumlu davacı ...’e nakli yoluyla yani **taşıyıcı anne** yöntemi ile hamile kalmasının sağlandığını” belirtmiştir. Davacı ayrıca “hamilelik sürecinin davalıların bakım ve gözetiminde ilerletildiğini ... taşıyıcı anne yöntemi ile 42 yaşında hamile kalmasına rağmen hamilelik sırasında amniosentez uygulaması yapılmadan sadece yumurtaları alınan donör’ün yaşı girilerek 3’lü test yapıldığını, davalılar tarafından hamilelik sırasında bebekle ilgili herhangi bir problem olduğunun söylenmediğini, gayet sağlıklı olduğunun söylendiğini” ileri sürmüştür. Ancak taşıyıcı annenin 15.02.2007 tarihinde erken doğum yapması nedeniyle “davacı bebeğin 18. kromozomun uzun kolunda bozukluk sebebiyle anomali rahatsızlığı ile %100 engelli ve özürlü olarak ömür boyu başkalarının bakımına muhtaç olarak dünyaya geldiğini, bu durumun davalıların özenli ve dikkatli olarak görevlerinin gereklerini yerine getirmeyerek kusurlu davranışlarda bulunmalarından dolayı yaşandığını ileri sürerek ... şimdilik %100 işgücü kaybından dolayı doğan kazanç kaybı için 3.000.00.TL, bakıcı ücreti olarak 4.000.00.TL, tetkik ve tedavi giderleri için 1.000.00.TL olmak üzere toplam 8.000.00.TL maddi tazminatın davalılardan tahsiline karar verilmesini” talep etmiştir.

Yargıtay, her ne kadar uyuşmazlığı “doktor ve özel hastanenin sorumluluğu” ağırlıklı incelemiş ise de taşıyıcı anneliğe yönelik bazı değerlendirmeler de bu kararda yer almaktadır. Yargıtay bu kararında öncelikle “somut olayda davalı şirkete ait hastanede davalı doktorlar tarafından **Türkiye’de yasak olması sebebiyle** Kıbrıs’ta başka bir donörden alınan yumurtaların (taşıyıcı anne) ...’e nakli sağlanarak ...’in hamile kalmasının sağlandığı ve hamilelik sürecinin takip edildiği” hususunun ihtilafsız olduğunu belirtmiştir. Mahkeme daha sonra, Adli Tıp Kurumu Başkanlığı 3. İhtisas Kurulu’nun 29.04.2011 ve 14.06.2013 tarihli raporunu da dikkate alarak “... anne, bebek ve yumurtaları alınan donör ile ilgili kayıtların doğru, düzgün ve yeterli şekilde tutulup tutulmadığı, ...’e, yumurta nakli yöntemiyle hamilelik ile ilgili bilgilerin ve risklerin ayrıntılı olarak anlatılıp anlatılmadığı, davalıların, 03.04.1964 doğumlu ...’in hamilelik sürecinde hamileliğin ve bebeğin sağlıklı bir şekilde gelişmesini tamamlaması yönünde gerekli testleri ve kontrolleri tam olarak yaptırıp yaptırmadıkları, hamile kaldığı sırada 42 yaşında olan ...’e, amniosentez yapılmasının gerekli olup olmadığı...” gibi temel sorunların raporda eksik incelendiğini saptamış ve davacı lehine kararı bozmuştur.

Yargıtay'ın bu kararı, çalışmamızın konusu özelinde ele alındığında bazı çıkarımlarda bulunmamız mümkündür. Öncelikle karar göstermektedir ki taşıyıcı anneliğin Türkiye'de yasak olması, her iki ebeveynin ya da ebeveynden birinin döllenme sorunu yaşadığı hallerde, Türk vatandaşlarını da taşıyıcı anneliğe izin verilen ülkelere gitmeye zorlamaktadır. Diğer yandan kararın başında da vurgulandığı üzere Türk vatandaşları ebeveynden, “15.02.2007 doğumlu ...'in **velisi olan anne ... ile baba ...**” olarak bahsedilmektedir. Müstakbel annesinden veli olarak bahsedilmesi de taşıyıcı annenin haklarından feragat etmesi ve çocuğu doğuranın değil süreci isteyen kişilerin velayet hakkı sahibi olması yönündeki genel uygulamayla da uyumludur. Kararların içeriği, daha detaylı yorum yapmamızı sınırlandırmasına rağmen taşıyıcı anneliğin Türk hukukuna olan dolaylı etkilerini göstermesi bakımından bu örnek kararlar önemlidir.

SONUÇ

Taşıyıcı annelik, milletlerarası aile hukukunda biyoteknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmış ve tartışılmalı bir meseledir. Karşılaştırmalı hukukta, taşıyıcı anneliğe izin veren ülkeler olduğu gibi bazı ülkelerde, Türkiye dahil, taşıyıcı anneliğin kesin biçimde yasaklanmıştır. Bu durum milletlerarası özel hukukun aile hukuku alanında yeknesaklığı engellerken aynı zamanda milletlerarası taşıyıcı anneliğe ilişkin kararların tanınması ile tenfize ilişkin çeşitli problemler yaratmaktadır.

Fransa, Almanya başta olmak üzere Kıta Avrupası'nda bazı ülkelerin BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile AIHS hükümlerini de dikkate alarak çocuk yararına yabancı taşıyıcı annelik kararlarına, kendi hukuklarında kural olarak yasak olmasına rağmen, etki tanımları önemli bir gelişmedir. Konunun Türk hukukunda düzenlenmemiş olması ve de yasaklanması, taşıyıcı anneliğe dair yabancı mahkeme kararlarının tanınmasının doğrudan reddi sonucunu doğurmamalıdır. Türk mahkemesince taşıyıcı anneliği konu edinmiş bir yabancı kararın tanınması, dinamikleri ve düzenlemeleri farklı olan bir meseledir.

Taşıyıcı annelikten doğan velayet kararlarının, Türkiye'de tanınması davalarında çocuğun üstün yararı mutlaka dikkate alınmalıdır. Zira hangi yöntemle doğmuş olursa olsun, artık doğmuş ve korunmaya muhtaç bir çocuk bulunmaktadır. Sonuç olarak Türk adli ve idari makamları, kamu düzeni ile çocuğun üstün yararı arasındaki çatışmayı ele alırken ayrı bir hassasiyet göstermelidir. Anayasa madde 41/f.3 gereği çocuğun yasal “ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkını” acil olarak ve derhal korumalıdır. Çalışmamızda ileri sürülen bu çözüm önerisi, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile AIHS temel ilkeleriyle de uyumludur.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU Cahit, “Karşılaştırmalı Hukukta Sınıraşan Taşiyıcı Annelik ile Taşiyıcı Anneden Doğan Çocukların Yasal Anne-Babalığının Kazanılma Sorunu”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 40 / 1 (Haziran 2020): 437-480.
- AKINCI Ziya / DEMİR GÖKYAYLA Cemile, **Milletlerarası Aile Hukuku**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010.
- BLAUWHOFF Richard / FROHN Lisette, “International Commercial Surrogacy Arrangements: The Interests of the Child as a Concern of Both Human Rights and Private International Law” in **C. Paulussen et al. (Eds.), Fundamental Rights in International and European Law**, Asser Press, 2016, 211-241.
- ÇELİKEL Aysel / ERDEM B. Bahadır, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 16. Bası, Beta, İstanbul, 2020.
- DETHLOFF Nina, “Changing Family Forms: Challenges for German Law”, 46 **Vict. U. Wellington L. Rev.** 671.
- EKŞİ Nuray, “Mahkeme Kararlarında Sınıraşan Taşiyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”, **Public and Private International Law Bulletin**, Volume: 36, Issue: 2, 1-51.
- EROL Yasemin, **Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşiyıcı Annelik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.
- GÖSSL Susanne Lilian, “The Recognition of a “Judgment of Paternity” in a Case of Cross-Border Surrogacy Under German Law. Commentary to BGH, 10 December 2014, AZ. XII ZB 463/13, **Cuadernos de Derecho Transnacional** (Oktubre 2015), Vol. 7, Nº 2, pp. 448-465.
- KEYES Mary, “Cross-border surrogacy agreements”, (2012) 26 **Australian Journal of Family Law**, 28-50.
- MADDEN Deirdre, “The quest for legal parenthood in assisted human reproduction”, **D.U.L.J.** 1999, 21, 1-39.
- PARLAK BÖRÜ Şafak, “Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşiyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler”, **Public and Private International Law Bulletin**, 39(1): 63-110.
- RUTUJA Pol, “Proposing an International Instrument to Address Issues Arising out of International Surrogacy Arrangements”, **Georgetown Journal of International Law**, [Vol. 48, 2017], 1309-1335.
- STRUYCKEN Antoon (Teun) V. M., “Surrogacy, a New Way to Become a Mother? A New Private International Law Issue” in K Boele-Woelki, T Einhorn, D Girsberger and S Symeonides (Eds), **Convergence and Divergence in Private International Law - Liber Amoricum** Kurt Siehr, Schulthess/Eleven International Publishing, Zurich/The Hague, 2010.

- ŞANLI Cemal/ ESEN Emre/ ATAMAN-FİĞANMEŞE İnci, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 7. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2019.
- ŞENSÖZ MALKOÇ Ebru, “Uluslararası Taşıyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğan İhtilaflarda Uygulanacak Hukuk” **MHB**, Yıl 35, Sayı 2, 2015, 13- 49.
- TURGUT Cemile, **Yapay Döllenme Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar**, On İki Levha, İstanbul, 2016.
- ULUSU KARATAŞ Ayşe Elif, “Velayet Sorumluluğu ve Çocukların Korunması Hakkında Tedbirler Yönünden Yetki, Uygulanacak Hukuk, Tanıma, Tenfiz ve İşbirliğine Dair 1996 Tarihli Lahey Sözleşmesi ve Türk Milletlerarası Özel Hukukuna Etkisi”, **Public and Private International Law Bulletin**, Volume: 37, Issue: 2, 911-1003.
- UNGAN ÇALIŞKAN Hazal, “Bırakınız Taşısınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış”, **MÜHF- HAD**, C.22, S.1, 489-509.
- VAN WICHELEN Sonja, “Changing Rights to Family Life: Biolegalities in the Globalization of Reproduction”, (2016) 12 **Socio-Legal Rev.** 26-50.
- “Advisory Opinion Concerning the Recognition in Domestic Law of a Legal Parent-Child Relationship Between a Child Born Through a Gestational Surrogacy Arrangement Abroad and the Intended Mother”, **58 I.L.M. 1241, 2019 WL 7157266**.

